

УДК 159.922.8:316.6

Булах І.С.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО ПІДЛІТКА

В статті аналізується вибір ціннісних орієнтацій сучасними підлітками та їх самоствердження в соціальному просторі

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, самоствердження, життєствердження, особистісна позиція, соціальний простір підлітка.

В умовах сьогодення різко зростають запити дорослої спільноти (педагогів, батьків, соціальних працівників, психологів, вихователів) до поліпшення умов соціалізації, адаптації та особистісного зростання молодого покоління. На соціальній арені життєствердження молодих людей домінують негативні поведінкові прояви, збільшуються девіації, адиктивність, делінквентність, дезадаптивність тощо. Крім того з'явилися нові неформальні об'єднання молоді, які викликають занепокоєння з приводу способів утвердження й пропагування представниками цих об'єднань несувверенних, негуманних, а іноді й жорстоких взаємостосунків як між неформалами, так і відносно їх ставлення до оточуючих. Всі ці зміни в особистісному розвитку молоді, а, особливо особистостей підліткового віку, викликані складними, та під час і критичними умовами соціалізації.

Хоча на початку ХХІ століття в процесі побудови нових, демократичних взаємодій в суспільстві, ще лунали оптимістичні лозунги політиків, соціологів, освітян, вчених стосовно демократизації, гуманізації й різного роду свобод у суспільстві. З того часу в соціальній ситуації розвитку молоді мало що змінилося. Треба відзначити, що на тепер соціальна ситуація різко погіршилася і проблема гуманізації, на жаль, перестала звучати у закликах чи доводах провідних політологів, філософів, представників влади, науки. Криза політична, економічна, духовна поглинула всі

гуманістичні починання, які ледве-ледве почали реалізовуватися завдяки першим морально-ціннісним звершенням у суспільстві.

У таких різко нестабільних соціальних умовах зростає, утверджується і самореалізується сучасна молода особистість. Досить важливим віковим періодом для особистісного й морально-духовного зростання є підлітковий вік. Особистість цього віку, як губка, швидко вбирає все в себе, причому не лише інновації технічного й комунікативного рівня, але й все те, що випромінює зворотний бік технологізації й комунікації. Відсутність «добропорядної» цензури на теле-радіо передачах, інтернеті, пресі, зокрема, молодіжних журналах, неконтрольованість особливостей проведення підлітками дозвілля, незацікавленість відстеженням й вивченням молодіжної субкультури, моди, сленгу – все це поступово перетрансформовує ціннісні орієнтири молоді з рангу гуманістичних до рангу дегуманістичних, який є на два порядки нижчим. Такий ціннісний потенціал позначається на особистісному становленні та формуванні життєвої позиції підлітка.

Соціальний вимір звичайного учня підліткового віку, який сьогодні відвідує масову загальноосвітню школу, не позбавлений як позитивного потоку соціального досвіду чи поточної інформації, що передається кращими представниками суспільної еліти (гуманістично-альтруїстичними вчителями, батьками, просто добропорядними людьми), так і негативного, що транслюється дегуманізованою частиною населення (останнє, до речі, сьогодні визначене більшою мірою), котре демонструє егоїстично-вигідні позиції, які деформують духовне зростання підлітків взагалі й тенденції їх до самоактуалізації зокрема. У такому соціальному вимірі сходження підлітка до власної індивідуальності виявляється суперечливим, деформованим, часто призводить до дезадаптаційних процесів. Набуття особистісної позиції відбувається дискретно, переривчасто, невпевнено, розбалансовано, з втратою чітких для підлітків гендерних границь між стереотипами мужності (маскулінності) та жіночності (фемінінності). Однак особистісний розвиток підлітка є дійовим, динамічним, незворотним, оскільки відбуваються якісні зрушення (прогресуючого чи регресуючого рівня), які викристалізують

емоційно-ціннісне ставлення до людей, життя, світу і на цій основі оформлюється його особистісна позиція.

У свій час Л.І. Божович, узагальнивши результати багатьох експериментальних досліджень, розробила концепцію становлення особистісної позиції підлітка. Співвідношення «зовнішнього» і «внутрішнього» (що обумовлює психічний розвиток підростаючої особистості), як процесу перетворення власної особистості, на думку вченої, пов'язане з сутністю співвідношення «зовнішнього положення» і «внутрішньої позиції» підлітка. «Зовнішнє положення (статус, престиж) – це те місце, яке займає особистість серед оточуючих її людей; від них безпосередньо і залежить її духовне благополуччя. «Внутрішня позиція» складається з того, як особистість підлітка на основі свого досвіду, своїх потреб і прагнень ставиться до свого об'єктивного положення, яке вона займає у житті в теперішній час. Основна ідея Л.І. Божович була такою: поки соціальні вимоги не увійдуть у внутрішній зміст самосвідомості особистості, поки вони не стануть особистісними потребами (мотивами), вони не виступлять факторами особистісного розвитку. Власними ж потребами підлітка вони стануть у тому випадку, коли їх виконання забезпечує йому збереження не тільки зовнішнього положення (соціального статусу), але й внутрішньої (особистісної) позиції [2].

Основна мета нашої статті спрямована на виокремлення ціннісних орієнтацій сучасних підлітків, які виступають суттєвими показниками змістовного конструкту їх особистісної позиції. Першореговим завданням стали психологічний аналіз та на його основі узагальнення впливу умов соціалізації на процес емоційно-ціннісного ставлення до життя інших людей, проблем сьогодення та ін.

Як відомо, сучасне життя підлітка наповнене багатим арсеналом соціальних заохочень та різних виборів, і характеристика особистісного зростання буде залежати від його моральної спрямованості у соціальному просторі: можливостей здійснити правильний вибір, вміння обрати належну життєву позицію, прагнення розібратися у смислі життя, здатності побудувати плани на майбутнє та ін.

Результати проведеного нами дослідження показали, що в особистості підліткового віку з'являється ціннісне ставлення до подій у соціальному довкіллі і вона прагне влучитися у суспільні взаємодії. Однак співвідношення «Підліток в суспільстві» та «Підліток і суспільство» мають різні сутнісні параметри: у першому випадку особистість об'єднує, узагальнює, персоніфікує себе з образами вимог і приписів соціального простору, в другому – прагне самоствердитися, визначитися, стати незалежною і автономною від імперативів суспільства, створюючи свої уявлення, позиції, власну ідентичність. Умовно абстрагуючи зазначені параметри, можна сказати, що перший простір – це соціальний, другий – особистісний.

Спочатку здійснимо інтерпретацію загальних тенденцій ставлення підлітків до соціального довкілля, життя, планів на майбутнє, проблем сьогоденного дня та ін., які були виявлені за результатами використання опитувальника «Моє ставлення до життя».

Нами встановлено, що із загальної сукупності (573 особи) досліджуваних, які брали участь в експерименті, майже половина (281 – 49%) постійно цікавляться проблемами у суспільстві. Їх турбують події, які відбуваються в нашій країні та за її межами. Ці підлітки орієнтуються щодо загального стану розвитку економіки, характеризують її кризу, володіють окремими знаннями з політичних подій у країні, виділяють окремі політичні партії та їх лідерів. Втім, останні орієнтації виявляються поверховими, оскільки, крім назв політичних партій, іншою інформацією підлітки не володіють. Разом з тим життєві труднощі окремих людей, особливо дітей «вулиці» їх хвилюють і вони вносять різні пропозиції щодо їх вирішення. Проте самостійно ініціативи в наданні реальної допомоги дітям, що залишилися «один на один зі світом», вони не виявляють, посилаючись на те, що хтось із дорослих їх повинен організувати на такі «допомогаючі взаєминами». Найбільше їх турбують проблеми, пов'язані з навчанням у школі, з обставинами сімейного життя та взаєностосунки з друзями.

Не завжди, але досить часто проблемами суспільного характеру цікавиться чверть (149 – 26%) досліджуваних. Їх особистісні орієнтації більш обумовлені сімейними проблемами, матеріальним станом сім'ї, можливістю чи неможливістю навчатися у «престижній» школі або ліцеї, бажанням включитися у громадські чи спортивні організації, в яких виховують позитивні сторони особистості: силу волі, витримку, спортивність або такі, як толерантність, вміння установлювати діалог та компромісно взаємодіяти з людьми тощо.

Намагається думати про суспільне життя і проблеми, які виникають у ньому, шоста частина (97 – 17%) досліджуваних. Ці підлітки глибоко не занурюються у пошук відповідей на питання «Що діється навкруги мене? Хто ці люди? Як вони живуть? Як живу Я?». Основною турботою для них стає особистісне самовизначення у спільноті однолітків. І, зрештою, досить рідко, поверхово та ніколи не виявляє інтересу до суспільних подій незначна кількість (відповідно 23 – 4% та 23 – 4%) досліджуваних, які не аргументують своїх відповідей.

Інший аспект, який визначає ціннісне ставлення підлітків до життя, свідчить про наступне: замислюються над сутністю свого життєіснування, над способами власного самоствердження у житті 32% (184) досліджуваних, досить часто про це думають 28% (163), рідко, тільки у проблемних ситуаціях розмірковують над цими питаннями 16% (92) і не впевнені, що думають про такі «речі», або зовсім не думають про це відповідно 13% (76) і 11% (58) досліджуваних. Узагальнивши ці результати, можна відмітити, що 3/4 (75%) досліджуваних тією чи іншою мірою небайдуже ставляться до свого життя як такого, розуміючи його цінність.

Додамо до попередніх інтерпретувань також кількісні і якісні показники, що отримані з аналізу продовження незавершеного речення: «Жити, на мою думку, це означає ...». Не виявили бажання розмірковувати з цього приводу лише 2% (11) досліджуваних, не змогли відповісти, обмежившись написанням фраз: «треба подумати», «так відразу не скажеш», «це дуже складне питання» та ін. 24% (138) підлітків і дали стислі чи розгорнуті відповіді 74% (424) респондентів.

Здійснивши якісний аналіз суджень, ми згрупували їх за змістом відповідно до орієнтацій, які визначені підлітками у власному житті. Ці особистісні орієнтації та їх кількісні показники подані у табл. 5.1.

Таблиця 1

Показники визначення особистісних орієнтацій підлітків у соціальному просторі

n=573

Особистісні орієнтації	Кількість досліджуваних	Показники у відсотках (%)
Морально-духовна	195	34
Пізнавальна	86	15
Гедоністична	46	8
Праксична	40	7
Патріотична	34	6
Оптимістична	23	4
Не змогли відповісти	138	24
Зовсім не відповідали	11	2

Як показано у табл.1, пріоритетне місце належить морально-духовній орієнтації (34%) в житті підлітків. Аргументовано пред'явити орієнтацію такого рівня можна звертаючись до прикладів мовленнєвих висловлювань підлітків. Так, схарактеризувати її можуть наступні фрагменти суджень: «... прагнути допомагати іншим», «... бути вільним», «... все життя бути для інших людей корисним», «... творити добро рідним, близьким і всім людям», «... шанувати всіх тих, з ким живеш, спілкуєшся, працюєш», «... любити людей і так робити, щоб тебе любили», «... бути відповідальним за себе та інших», «... турбуватися про іншу людину», «... мати обов'язки перед іншими і обов'язково дотримуватись їх виконання» тощо.

Пізнавальна орієнтація в житті притаманна 15% підлітків. За якісним змістом її відображають судження такого рівня: «... прагнути вчитися, пізнавати світ», «... дихати, розмовляти, спілкуватися, працювати, відкривати щось нове для себе», «... пізнавати світ і людей, що тебе оточують, прагнути зробити їх життя цікавим і кращим ніж наше життя» та ін.

Гедоністична орієнтація (8%) відображена у таких висловлюваннях підлітків, у котрих вказується на те, що вони хотіли б заповнити своє життя розвагами, задоволеннями, веселощами: «... весело проводити вільний час, жити як забажаєш», «... веселитися, не перейматися проблемами, кохатися та бути закоханим», «... насолоджуватися життям (пити, курити, але не колотися)», «... відпочивати, розважатися на повну «котушку» та ін.

Праксична орієнтація (7%) визначає спрямованість досліджуваних на матеріальний добробут, високий заробіток, заможну сім'ю, престижну професію. Значною мірою у судженнях такого змісту відбиваються мотиваційні тенденції батьків та близьких знайомих, погляди яких підлітки прагнуть перенести у соціальний простір власного життя. Прикладами такої орієнтації можуть бути фрагменти суджень такого рівня: «... жити щасливо, працювати, мати гроші, великий будинок і гарну сім'ю», «.. мати престижну професію та міцну сім'ю», «... вчитися, заробляти гроші для достатку, мати гарного чоловіка, трьох дітей, жити у злагоді, виростити дітей» тощо.

Для патріотичної орієнтації (6%) характерними є висловлювання: «... кожному і мені прагнути змінити становище у нашій країні на краще», «... зробити щось важливе для свого народу, щоб майбутнє було краще за теперішнє», «... весь час змагатися за краще життя у нашій країні», «... щоб був мир і наша країна була багатою» та ін.

Зрештою, оптимістична орієнтація (4%) визначається судженням підлітків, узагальнений зміст якого відбиває наступне: «... з радістю зустрічати кожний день, вірити, що все, що ти робиш, потрібне людям, і життя твоє щасливе».

На завершення інтерпретації особистісної спрямованості підлітків у соціальному просторі важливо наголосити на наступному: серед тих, хто спрогнозував особистісні орієнтації самоствердження й самовизначення у житті, найбільша кількість (66%) таких, котрі мають позитивну спрямованість особистості (моральну, пізнавальну, праксичну, патріотичну, оптимістичну) і, лише незначна кількість (8%) віддала перевагу гедонізму.

При здійсненні вибору життєвих цінностей підлітки особливої значущості надали «любові» (30%), наступною виявилася

«справедливість» (19%), третє, четверте і п'яте місця відповідно зайняли «дружба» (18%), «свобода» (16%) і «вірність» (11%). Коментуючи зроблені підлітками вибори, треба зазначити, що «любов» є найгуманнішою цінністю, яка актуалізує у людини безумовне ціннісне ставлення до всього оточуючого: природи, суспільства, людини. «Справедливість» виступає як цінність утвердження рівності між людьми і її вибір, безумовно, вказує на розвиток моральної свідомості у період підлітковості. Цінність «дружба» відповідно взаємопов'язана з провідною діяльністю цього віку – інтимно-особистісним спілкуванням з однолітками.

Будуючи свої плани на майбутнє, більше половини (56%) підлітків, у першу чергу, проєктують продовжувати подальше навчання у вищому навчальному закладі, інші (25%) прагнуть поступити на престижні курси, щоб після їх закінчення швидко отримати вигідну роботу. Однак соціальні зміни у суспільстві визначили нові перспективи деяких підлітків (19%), котрі націлені поступити у вищий навчальний заклад приватного характеру і отримати спеціальність, яка пов'язана з бізнесом. До цього додамо таке: половина підлітків (52%) серйозно ставить перед собою питання про вибір майбутньої професії, однак більше третини (38%) вважає, що, коли прийде час, то ситуація покаже, яку професію необхідно вибрати і, зрештою, десята частина (10%) намагається не думати про вибір професії. Більше того, розширення можливостей особистісного самовизначення сучасних підлітків у соціальному просторі активізує у них прагнення включатися у таку трудову діяльність, яка не заважала б заняттям у школі. Серед спроектованих пропозицій такого характеру провідним було бажання деяких підлітків (46%) посильно працювати, щоб мати власні гроші, четверта частина (25%) обов'язково десь би підробляла, щоб допомагати сім'ї і ще четверта частина (25%) не змогла визначитися.

У соціальному просторі підлітки включаються в різноманітні взаємини, діяльність і, контактуючи з оточуючими або займаючи ту чи іншу дійову позицію, досить часто наштовхуються на зовнішні перешкоди та психологічні труднощі. Серед усіх життєвих труднощів, на їх погляд, найскладнішими у вирішенні є питання, які

пов'язані з міжособистісними взаєминами з друзями (55%), друге місце відводиться проблемі взаєностосунків з батьками (30%), наступною виявляється трудність (10%), що має інтимний, особистісний характер, яка не обговорюється ні з друзями, ні з батьками чи іншими дорослими, і найчастіше пов'язана зі стосунками з «коханою людиною», референтною особою, матеріальним станом сім'ї, неприємностями у школі та ін. До життєвих труднощів, які не вирішуються, підлітки також віднесли взаєностосунки з вчителями (5%), наголосивши на тому, що непорозуміння з педагогом нівелює бажання вчитися, ходити до школи і взагалі продовжувати навчання.

Процес особистісного зростання підлітків передбачає самореалізацію їх творчих здібностей і від того, яку соціальну позицію вони займають чи хотіли б займати у соціальному просторі, залежатиме їх морально-духовне вдосконалення. Здійснивши психологічний аналіз тих позицій, які визначили для себе підлітки, ми прорангували їх і відобразили у табл. 2.

Таблиця 2

Показники вибору соціальної позиції підлітків у соціальному просторі n=573

Характеристика соціальної позиції:	Кількість досліджуваних	Показники у відсотках	Ранг
– бути авторитетним у близькому оточенні, серед друзів	160	28%	I
– реалізувати одну позицію в житті – робити добро для всіх людей	103	18%	II
– обов'язково бути відповідальним у будь-якій ситуації та у будь-якій ролі	97	17%	III
– бути спрямованим на допомогу близьким людям	69	12%	IV
– мати доброзичливі стосунки з батьками, так, щоб вони схвалювали мої вчинки	69	12%	IV
– добитися престижу в школі, в основному бути визнаним вчителями	34	6%	V
– остаточно змінити соціальну позицію підлітка на соціальну позицію дорослого	30	5%	VI
– зайняти високий статус (першість) у класі	11	2%	VII

Як видно з табл. 2, найвищий ранг належить позиції, яка відображає наступний зміст: «бути авторитетним у близькому оточенні, серед друзів» (28%). Зважимо на той факт, що авторитет підлітка у референтному оточенні, серед друзів може піднятися лише за рахунок добропорядних вчинків. Власне кажучи, з того, як, з ким, у яких умовах об'єктивується соціальна позиція підлітка, і визначатиметься його авторитет. Останній, як вже зазначалося, набувається за рахунок гідних вчинків, точніше, особистісної гідності. Отже, підліток, виявляючи до друзів та інших оточуючих нормативно-ціннісне ставлення повагу, доброту, емпатію, підтримку, лише через таке ставлення презентує себе як гідну особистість, і таким чином набуває авторитету. Вважаємо, що реалізація цієї позиції тісно пов'язана з морально-духовним зростанням підлітків і саме така позиція повинна стати реальністю для них, оскільки вони відводять їй перше місце.

У прорангованому співвідношенні друга (реалізувати одну позицію в житті – робити добро для всіх людей – 18%), третя (обов'язково бути відповідальним у будь-якій ролі – 17%) і четверта (бути спрямованим на допомогу близьким людям – 12%) позиції інтенсивно відбивають змістовно-сміслову сутність моральної свідомості підлітка, яка є специфічною – наповненою універсальним як таким (добром, відповідальністю, допомогою іншим). Іntenція зрозуміти важливість реалізації таких моральних позицій – це крок в осягненні універсальності світу і самоодсягненні, це також крок у моральному зростанні особистості даного віку.

Наступні позиції, які презентовані підлітками, вказують на те, що універсальне взаємопов'язане з індивідуальним. Для певної частини підлітків індивідуальне виступає більш значущим і змістовним. Їх соціальні позиції розміщуються у сфері безпосередніх міжособистісних взаємин: «доброзичливі стосунки з батьками» (12%), «престиж у школі і визнання вчителями» (6%), «бути і стати дорослим» (5%), статус (першість) у класі (2%). Показово те, що авторитет серед друзів і статус (першість) у класі мають для підлітків різну значущість. Для них позиція бути першим у всьому: навчанні, поведінці, комунікабельності, спортивності

тощо не є життєво важливою, головне, яким бути (добрим, справедливим, відданим та ін.).

У цілому мотиваційні тенденції підлітків (особистісні орієнтації, соціальні та рольові позиції, цінності, прагнення до вибору майбутньої професії, бажання включитися у трудову діяльність та ін.) у соціальному просторі відбивають особливості засвоєння і відтворення у власному житті того досвіду, який вони набувають завдяки інтерналізації суспільної свідомості. Остання виступає умовою розвитку індивідуальної свідомості. У підлітковому віці ця форма свідомості набуває специфічного, морального змісту. Найвиразніше її характеристика простежується через вивчення особистісного простору підлітка [5].

На шляху особистісного зростання підліток реалізує свою самість з цілісності соціально-особистісного простору та простору самоусвідомлення. Безумовно, що не існує ніякого поетапного переходу від одного простору до іншого. Зростаюча особистість набуває досвіду і збагачується духовно в єдності соціального та індивідуального. Між тим умовно, щоб глибше розібратися у складних процесах особистісного становлення підлітка, ми виокремлюємо вказані психологічні феномени і, відволікаючись в одному випадку від багатства соціальних, в іншому – від особистісних явищ, аналізуємо особливості та закономірності зростання його особистості [1].

Як відомо, індивідуальна моральна свідомість інтенсивніше порівняно з попередніми віковими етапами починає розширювати свої «межі» саме у підлітковому віці. Вона є результатом засвоєння моральних взаємин, діяльності та суспільної свідомості. Одночасно ця форма свідомості виступає умовою прояву моральної поведінки і взаємин підлітка у найближчому оточенні (в системі «Я і оточуючі» та «Я з оточуючими»), в якому він найчастіше самостверджується, персоніфікується, самоактуалізується, активізує рольові позиції, досягає певної ідентичності, а також ідентифікується зі значущими іншими, які «допущені» в його особистісний простір і, більше того, які об'єднані з ним займенником «Мої». Взагалі все, що рефлексується підлітком під терміном «Моє», вводиться ним в особистісний простір.

Наслідуючи представників класичної гуманістичної психології, відмітимо, що в руслі дослідження особистісного зростання, вагомим показником визначення цього процесу треба вважати прагнення до самоактуалізації. Це природне прагнення з часом набуває в онтогенетичному розвитку людини особистісних характеристик. Причому ці характеристики мають морально-духовний контекст. Самоактуалізуюча особистість спрямована на осмислене і творче ставлення до життя, вона завжди здійснює вільні вибори і несе відповідальність за власні вчинки, оскільки розуміє, що вона їх автор [6].

Скориставшись шкалою вимірювання прагнення до самоактуалізації, ми визначили рівень його розвитку в особистості підліткового віку. Так, за результатами обстеження низький рівень самоактуалізації виявлено у 6,1% (35) досліджуваних, на противагу цьому помірний рівень характерний для 81,7% (468) досліджуваних і на високому рівні знаходяться лише 12,2% (70) підлітків. Треба відзначити, що навіть підлітки, які мають високі потенціали здорового розвитку здібностей, мало усвідомлюють той факт, що вони відповідальні за реалізацію своїх внутрішніх можливостей.

Можна сказати, що феномен самоактуалізації – явище підсвідоме, яке скеровується природними потенціалами особистості цього віку. Якщо ж у позитивних виховних умовах ці внутрішні можливості починають сполучатися з особистісно набутими, довільними психічними утвореннями, то особистість підлітка здатна усвідомлювати себе автором власних дій і вчинків. Підлітки, у яких помірно розвинуте прагнення до самоактуалізації, частіше всього виявляють у значущих для них ситуаціях дисциплінарну відповідальність або можуть взяти відповідальність на себе, знову ж таки у важливій, як на їх погляд, ситуації.

Отримані показники є свідченням того, що сучасні підлітки звичайних середніх шкіл (треба також враховувати, що експериментом було охоплено різні регіони нашої країни) мають відповідні до їх віку, природні потенціали для особистісного зростання [3].

Значущим аспектом у психологічній характеристиці особистісного простору підлітків виступав ієрархічний ряд

ціннісних орієнтацій, який було отримано за результатами проведення методики Х. Ніємі. Так, надання винятковості окремим життєвим звершенням власного теперішнього та майбутнього, вміння в інформаційному розмаїтті соціальних впливів спочатку віднайти, а потім трансформувати до простору власної особистості «домінанти»: позиції, інтереси, захоплення, ролі, переконання і, головне, цінності, є показниками розширення обсягу знань (когнітивного потенціалу) у структурі особистості підлітків. Всі проранговані ними ціннісні орієнтації (на основі зведених кількісних показників) було віднесено до трьох рівнів: високого, середнього, низького та розміщено у табл. 3.

Таблиця 3

Показники рангування домінуючих ціннісних орієнтацій підлітків

n = 573

Спрямованість ціннісної орієнтації	М	Зведені і ранги	Рівні
Інтимне спілкування	10,5	I	Висок ий
Визнання з боку оточуючих	10,4	II	
Сімейно-побутові	10	III	
Моральні	9,8	IV	
Наявність мети і смислу	9,8	IV	
Суспільно-політичні	9,7	V	Середн ий
Взаємини з дорослими	9,5	VI	
Альтруїстичні	9,5	VI	
Саморозвиток	9,4	VII	
Професійні	9,4	VII	
Матеріальні	9,3	VIII	
Самостійність	9,3	VIII	
Відпочинок	9,2	IX	Низьк ий
Зовнішня привабливість	8,9	X	
Творчість	8,6	XI	
Навчання	8,5	XII	
Соціальний статус	7,9	XIII	

Домінуюче положення у прорангованому ряду, як видно з табл. 3, зайняла цінність «інтимне спілкування», що має найвищий статистичний показник, адже середнє арифметичне (М) її вибору

підлітками становить 10,5. Ця цінність вказує на певну специфічність особистісного простору, оскільки являє собою одночасно складну єдність зовнішньої активності (як провідної діяльності) і внутрішньої, глибинної потреби (як актуалізації інтимного «Я») особистості в безумовному емоційно-ціннісному контакті зі значущими іншими (референтними дорослими та однолітками). Більше того, дана специфіка полягає у спрямованості особистості підлітка у глибинне, інтимне власного внутрішнього світу, в прагненні до самопізнання та актуалізації власного «Я» у ціннісному, емпатійному спілкуванні з іншими. Розкриваючи свій і пізнаючи у спілкуванні з іншим його внутрішній світ, підліток все більше і більше у такій цілісності осягає своє інтимне «Я». Це підкреслює, що таїни людської душі не можуть «розгортатися» перед усіма (загальним), а тому особисті переживання «довіряються» лише тим, хто є значущим для підлітка. Саме в інтимному спілкуванні особистість підлітка утверджує власне, глибинне «Я», прагне самореалізовувати свої здібності, набутий досвід, самовизначитися у рольовій позиції надійного друга тощо.

Друге місце належить ціннісній орієнтації «визнання з боку оточуючих» ($M=10,4$), яка виступає у тісному взаємозв'язку з першою цінністю. Якщо ранг першої цінності показує, що для підлітка сутнісним виступає емоційно-ціннісне ставлення до іншого, котрого він любить, поважає, з оцінками якого рахується, то вибір другої цінності означає, що не менш важливим параметром є визнання (любов і повага) його як особистості з боку іншого. Розбіжності статистичних показників цих цінностей незначні, лише 0,1.

В особистісному просторі третє місце, як це не дивно, підлітки відводять сімейно-побутовим орієнтаціям ($M=10$). Сутність вказаних орієнтацій зведена до інтимної потреби мати у майбутньому гарну сім'ю і неодмінно дітей. На нашу думку, це означає, що в особистості вже у підлітковому віці актуалізується цілком природне бажання інтимно-особистісного характеру – бути персоналізованим у власних дітях, створити емоційно-благополучний осередок власного життєіснування у добрій та надійній сім'ї. Такі вибори засвідчують про орієнтації на здоровий

спосіб життя, на перспективу ствердження себе серед близьких інших, заради яких треба жити у цьому світі. Сім'я, діти – чи не є це найкращим зразком реалізації, поки що у перспективі, прагнення до самоактуалізації!

До високого рівня віднесений нами четвертий ранг, який утворюють дві групи ціннісних орієнтацій: моральні та наявність мети і смислу життя. По-перше, отримані показники не суперечать даним пілотажного дослідження, що підтверджує їх достовірність. По-друге, узгодженість зазначених орієнтацій ($M=9,8$; $M=9,8$) свідчить, що в особистості підлітка її структурний компонент «спрямованість» набуває характеристик моральності, оскільки мета і смисл є якраз особистісними мотивами, які співвідносяться з моральними орієнтаціями підлітка і регулюють його міжособистісні взаємодії. Змістова сутність моральних орієнтацій відтворюється через розуміння підлітком необхідності приймати у житті такі особистісні позиції, як «робити добро людям», «виконувати свої обов'язки», «бути відповідальною людиною», «у взаєминах ставити на перше місце сумління».

У зазначеному випадку найпарадоксальнішим є те, що досліджувані дійсно були щирі у виборі моральних цінностей, приймаючи останні у свій внутрішній світ, хоча наслідки міжособистісних взаємин підлітків досить часто не узгоджуються з їх задумами. Думаємо, що такий рівень цілком відповідає можливостям морального розвитку в цьому віці.

До середнього рівня увійшли ціннісні орієнтації в діапазоні від 5 до 8 рангу, причому в 6,7,8 рангах співвідносяться по дві групи цінностей. Так, суспільно-політичні ціннісні орієнтації ($M=9,7$) схарактеризовані підлітками у таких висловлюваннях: «головне, щоб наша країна була багатою» і «важливо, щоб всі країни жили в мирі». Вони, у свою чергу, мають синергійний зв'язок з наступною парою цінностей: альтруїстичними («необхідно, щоб всі люди були щасливі», «треба допомагати іншим людям») та взаємини з дорослими («добрі взаєностосунки з батьками і вчителями»), у яких тотожні кількісні показники ($M=9,5$; $M=9,5$).

Узгоджений зв'язок також простежується між наступними двома парами цінностей: саморозвиток ($M=9,4$) і професійні ($M=9,4$) та матеріальні ($M=9,3$) і самостійність ($M=9,3$). Певно, що підлітки

усвідомлюють, що тільки розвиваючи власні здібності і уміння можна отримати гарну професію і мати цікаву роботу, а для досягнення матеріального добробуту необхідно стати самостійним і наполегливим.

На жаль, до низького рівня віднесені цінності навчання і творчість. Вважаємо, що спад інтересу до таких важливих орієнтацій у житті обумовлений незацікавленим ставленням у суспільстві до людей творчих і освічених, які мають значно більше проблем, ніж ті, хто живе прагматично, не дбаючи про свій загальний культурний рівень. Наші дані співпадають з результатами досліджень санкт-петербурзьських вчених [4].

В остаточному підсумку відзначимо, що життєствердження особистості підлітка у соціальному просторі (в системі («Підліток і суспільство»)) пов'язане з процесами інтерналізації, лібералізації та персоніфікації нею соціальних імперативів дійсності. Ускладнення змістовно-сміслового рівня моральної свідомості (поява оцінно-нормативного ставлення до подій сучасної соціальної історії, прагнення зрозуміти цінність життя як такого, вибір певної соціальної позиції, актуалізація установки на загальнолюдське: морально-духовну, патріотичну, альтруїстичну орієнтації тощо) виступає найважливішою умовою «оформлення» особистісної позиції та особистісного зростання в період дорослішання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Битянова М.Р. Психология личностного роста. – М.: Международный пед. академия, 1995. – 64 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избр. психол. тр. /Под ред. Д.И. Фельдштейна. – М., 1995. – 212 с.
3. Булах І.С. Нівелювання превентивних бар'єрів у процесі особистісної психодіагностики підлітків//Психологія. Зб. наук. праць. Випуск 3 (6). – К.: НПУ, 1999. – С. 153-160.
4. Наш проблемный подросток: Учебное пособие/Науч. ред. Л.А. Регуш. – СПб: Союз, 1999. – 144 с.

5. Психологические средства выявления особенностей личностного развития подростков и юношества. Сб. науч. тр./Ред. Д.И. Фельдштейн и др. – М., 1990. – 166 с.

6. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб., Питер Пресс, 1997. – 608 с.

В статье анализируется выбор ценностных ориентаций современными подростками и их самоутверждение в социальном пространстве

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, самоутверждение, жизнеутверждение, личностная позиция, социальное пространство

Bulakh I.S. The Valued orientations in the context of personality position of modern teenager

In the article the choice of the valued orientations and their self-affirmation is analysed modern teenagers in social space

Key words: values, valued orientations, self-affirmation, zhizneutverzhdenie, personality position, social space

УДК 159.99

Данилюк І.В.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЕТНІЧНА ПСИХОЛОГІЯ В УКРАЇНІ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Розвиток української етнічної психології неможливий без осмислення та узагальнення великого історичного спадку вітчизняної етнопсихологічної науки. У країнах колишнього Радянського Союзу етнічна психологія як наука почала розвиватися швидкими темпами лише наприкінці ХХ століття. Видатними попередниками, які вплинули на розвій вітчизняної етнопсихологічної думки були Г. Г. Шпет, Л. С. Виготський, І. Мірчук, Я. Ярема та ін.